

הרב אלישע אבינר

ר"מ בישיבה

כללי הוראה בהלכות מסופקות

- א. הקדמה
- ב. הכרעה במחלוקת הפוסקים
- ג. הלכה כרבים
- ד. רוב חכמה ומנין
- ה. הכרעה על פי רב מוסכם
- ו. הלכה על פי הספרים שנתפשטו בישראל
- ז. בשל תורה - הולכים אחר המחמיר, בדרבנן - אחר המיקל
- ח. סיכום שימושי

א. הקדמה

בספרי הלכה ובשותי"ם מצויים כללי פסיקה לרוב. כללי פסיקה אלו מנחים את מורי ההוראה כיצד לנהוג בהלכות מסופקות. הם היסוד להתפתחותה של תורה שבע"פ. על כן דנו בהם בש"ס, בגאונים, בראשונים ובאחרונים. בשולחן ערוך מרוכזים כללי הפסיקה וההוראה בחושן משפט סימן כה, ובירורה דעה סימן רמב.

מאמר זה אינו עוסק בכללי הפסיקה של מורה ההוראה אלא בכללי ההתנהגות למי שאינו מורה הוראה בשעה שהוא פוגש בהלכה שנחלקו בה הפוסקים. בעבר לא היה מקום לדון בכך, כיון שרוב "בעלי הבתים" לא היו "יודעי ספר", סמכותו של מרא דאתרא היתה חזקה ועל פיו נהג כל הציבור, ולא נטה ממנו ימין או שמאל. כיום שונה המצב. מעמדו של ה'מרא דאתרא' נחלש, נתרבו בני התורה, ונתפשטו ספרי קיצורים המקבצים את כל הדיעות בכל נושא - כך שבלא מאמץ מרובה ניתן להתוודע לקשת רחבה של דיעות שהושמעו על ידי הפוסקים המובהקים של הדורות שחלפו, ואפילו של דורינו. כל בר אוריין מסוגל לעיין בהערות השוליים של ספרי הקיצורים, לגלות שקיימות אין ספור מחלוקות בהלכות חמורות ובמנהגים קלים - ומתעוררת השאלה כיצד עליו לנהוג.

האם רשאי הוא לבחור באופן שרירותי באחת מבין הדיעות השונות? האם רשאי הוא להכריע בנייהן על פי סברתו? האם קיימים כללי הכרעה פשוטים ומקובלים ה"שווים לכל לנפש"?

האם רשאי הוא לפנות לרב המקומי כדי לקבל ממנו "פסק הלכה", ולהתעלם מהמחלוקת הידועה לו בנידון? האם יש חובה לפנות לרב מקומי?

האם הוא רשאי לבחור בפוסק אחד ולנהוג על פיו בכל שאלה? האם רשאי הוא לפסוק כפוסק אחד בנושא אחד - כגון בהלכות שבת - ולפסוק כפוסק אחר בנושא אחר - כגון בדיני ממונות?

מה דינו של תלמיד ישיבה בשעה שהוא לומד בישיבה?

על שאלות אלו ועל נוספות נתמקד במאמר זה.

כמו בכל נושא הלכתי אחר, גם בנושא שהעלינו מרובות הן הדיעות ההלכתיות, ואף ביניהן נדרשת הכרעה ופסיקה. במאמר הנוכחי נשתדל בס"ד, להציג מגמות וכיוונים, באמצעות לקט של מקורות חשובים. במיוחד ננסה לבדוק כיצד ניתן ליישם הלכה למעשה.

ב. הכרעה במחלוקת הפוסקים

1. הכרעה שרירותית

כאמור לעיל, בעבר חשופים היו בני הקהילה למחלוקות מעטות בלבד, מפני שרק קול אחד הגיע לאוזנם - קולו של המרא דאתרא. אמנם המרא דאתרא היה מודע לכך שפסיקתו איננה מוסכמת על כולם, ושחלוקים עליו אף חבריו - תלמידי חכמים בני דורו - אבל הוא היה רשאי להכריע נגדם.

שונה המצב היום, שבו תפוצת ספרי הפוסקים היא רבה, והמחלוקות נודעות לכל אחד ואחד. האם ניתן להתעלם מהן ולאמץ גישה אחת באופן שרירותי? תשובה לשאלה זו מצויה בדברי הרא"ש המתייחסים להלכות דיינים:

והיכא שנחלקו שני גדולים בפסק הלכה, לא יאמר הדיין אפסוק כמי שארצה, ואם עשה כן - זהו דין שקר. אלא אם חכם גדול הוא - גמיר וסביר ויודע להכריע כדברי האחד בראיות ברורות ונכוחות - הרשות בידו. ואפילו אם פסק חכם אחר בענין אחר, יכול החכם לסתור דבריו בראיות ולחלוק עליו כאשר כתבתי למעלה, כל שכן אם יש לו סיוע מאחד מן החולקים. ואם לאו בר הכי הוא, לא יוציא ממון מספק... (סנהדרין פ"ד, סימן ו)

דברי הרא"ש ברור מללו - הדיין איננו רשאי לבחור באופן שרירותי באחת מן הדיעות, "ואם עשה כן זהו דין שקר". אם הוא "בר הכי" הוא רשאי להכריע ביניהן, ואם איננו בר הכי עליו לנהוג על פי כללי ספק. אבל בכל מקרה אין היתר לאמץ שיטה כלשהי באופן שרירותי. הרא"ש כורך בין זכותו של הדיין להכריע במחלוקת הפוסקים שקדמו לו לזכותו לפסוק בניגוד לדעתו של פוסק שקדם לו "לסתור דבריו בראיות ולחלוק עליו, כאשר כתבתי למעלה". הרא"ש טוען שאם תלמיד חכם מאוחר רשאי לחלוק על דעתו של פוסק קדמון, על אחת כמה וכמה שהוא רשאי להכריע במחלוקת הפוסקים הקדמונים, מפני שהוא מסתייע באחת משתי דיעות החלוקות.

2. הכרעה ומחלוקת

אולם בשאלה זו עצמה - האם תלמיד חכם רשאי להכריע בניגוד לדעתו של פוסק מדורות קודמים, אין דעת הרא"ש מוסכמת. הראב"ד והרא"ש נחלקו האם הראשונים רשאים לחלוק על הגאונים.

הראב"ד (מובא שם ברא"ש) כותב:

קרוב אני לומר, שאפילו אם היה חולק על פסק גאון מטעם שנראה לו לפי דעתו שלא כדעת הגאון ולא כפירושו, גם זה טועה בדבר משנה, שאין לנו

עתה לחלוק על דברי גאון מראיית דעתנו לפרש הענין בדרך אחר כדי שישתנה הדין מדברי הגאון אם לא בקושיא מפורסמת. וזהו דבר שאין נמצא.

למרות שהראב"ד מכיר באפשרות העקרונית לחלוק על פסיקת הגאונים מכח "קושיא מפורסמת", הוא שולל אותה הלכה למעשה ("זהו דבר שאין נמצא").

הרא"ש חולק על הראב"ד:

אם לא ישרו בעיניו דבריהם (= של הגאונים) ומביא ראיות לדבריו המקובלים לאנשי דורו - יפתח בדורו כשמואל בדורו - אין לך אלא שופט אשר יהיה בימים ההם, ויכול לסתור דבריהם.

למדנו שנחלקו הראב"ד והרא"ש האם רשאים בני הדורות המאוחרים לסתור פסקים של בני הדורות המוקדמים. הראב"ד התייחס בדבריו למחלוקת בין "הראשונים" ל"גאונים", אבל יש שהרחיבו את העיקרון גם למחלוקת בין האחרונים (או אחרוני הראשונים) לראשונים, כפי שכותב המהר"ם אלשיך¹:

ועוד, דעל כרחך לא אמרינן הלכה כבתראי לגבי קמאי אלא כשאין בין בתראי לקמאי אלא כהדרגת **אמוראי** קמאי **לאמוראי** בתראי. אבל היכא דאיכא בינייהו כהדרגת שבין **אמוראי לתנאי** לא אמרינן. דהא מתנאי לאמוראי לא אמרינן הלכה כבתראי, אלא אדרבה, אין גם אחד מהאמוראים, בלעדי רב דתנא הוא, יחלוק על תנא אם אין תנא אחר מסייעו וסומך עליו. ואם כן, השתא אין ספק שמהרי"ק, שהוא מדורותינו אלה, לא אמרינן עליו לגביה התוספות דהלכה כמותו שהוא בתרא לגביה דידהו.

(שו"ת מהר"ם אלשיך, סימן לט)

הראב"ד וסייעתו חלוקים על הרא"ש ביחס לכוחם של האחרונים **לחלוק** על הקדמונים, אבל יש לברר מהי דעתם ביחס לכוחם של האחרונים **להכריע** במחלוקת בין הקדמונים? נדמה, שלמרות שהרא"ש כרך בין שני הנושאים - בין כוחם של האחרונים להכריע במחלוקת של קדמונים לבין כוחם לחלוק על קדמונים - יודו הראב"ד וסייעתו שרשאים האחרונים להכריע במחלוקת הקדמונים. מסתבר שהם הגבילו את סמכותם של האחרונים **לחלוק** על הקדמונים דוקא בדין שאין בו מחלוקת בין הקדמונים, אבל בדין שנחלקו בו הקדמונים עצמם, רשאים האחרונים להכריע בין הדיעות השונות, כיון שההלכה "הקדומה" מסופקת.

לדינא, פסק הרמ"א כרא"ש בשני חידושי:

א. לא יאמר האדם אפסוק כמי שארצה בדבר שיש בו מחלוקת, ואם עושה כן הרי זה דין שקר. אלא אם הוא חכם גדול ויודע להכריע בראיות, הרשות בידו. ואם לאו בר הכי הוא...

(רמ"א אה, ב)

1. ציטטה זו היא חלק מתשובת המהר"ם אלשיך. השי"ך בחו"מ כה, כא מצטט את כולה ומעיר "וקצת דבריו נכונים וקצת דבריו צריכים עיון".

ב. מיהו, יש אומרים דאם נראה לדיין ולבני דורו מכח ראיות מוכרחות שאין הדין כמו שהוזכר בפוסקים, יכול לחלוק עליו מאחר שאינו נזכר בגמרא.
(רמ"א חו"מ כה, א)

אולם ה'פרי חדש' מעניק את הזכות לחלוק על הקדמונים רק לרב מפורסם "חד בדרא", וזה לשונו:

אם יש לו ראייה לסתור דברי הפוסקים, והוא חכם מובהק, אין לו לדיין אלא מה שענינו רואות, ויעשה על פי סברתו בין לקולא בין לחומרא, ואף כנגד הוראת רבו יכול להורות... וזה יתכן בדורנו זה **לחד בדרא אם יהיה רב מפורסם**.
(או"ח תצו, אות יא)

לשונם של הרא"ש ושל הרמ"א "אם הוא חכם גדול ויודע להכריע בראיות, **הרשות בידו**", אומרת דורשני. האם רק הרשות מסורה לו אבל אם הוא איננו מעונין להכריע - למרות שהוא בר הכי - יכול הוא להסתמך על כללי פסיקה מספק, או שמא **חייב** הוא להכריע? וצריך עיון.

3. דרך ההכרעה

עוד נשאלת השאלה: מה טיבה של ההכרעה הנדרשת כאן? נטיית הלב, "דעת נוטה", "שיקול הדעת", ראייה חדשה מש"ס או מראשונים, קושיא שאין עליה תשובה? האם די בכך שאחת הסברות דחוקה, או האם צריך להביא ראייה חדשה? הבחנה זו חשובה מאוד, משום שפעמים לאחר שמיעת הראיות והסברות של שתי הדיעות, נמשך השומע אחר אחת הדיעות, מפני שהיא "משכנעת יותר" או "נראית לו יותר". האם די בכך?

הרא"ש (שדבריו הבאנו לעיל) מתנה את זכות ההכרעה במחלוקת קדומה במילוי שני תנאים: א. המכריע יהיה "בר הכי" - כלומר, "גמיר וסביר". ב. ההכרעה תהיה על בסיס "ראיות ברורות ונכוחות". משמע מדבריו שההכרעה איננה יכולה להתבסס על נטיית הלב או על שכנוע עצמי, אלא היא מותנית בהבאת "ראיות ברורות ונכוחות".

הבחנה מעין זו מצויה גם בשו"ת הרשב"א. אמנם, הרשב"א בתשובתו אינו דן בהכרעה במחלוקת קדומה אלא בסתירת דברי הקדמונים. אבל ניתן ללמוד מדבריו שיש הבדל ברור בין הכרעה מכח סברה, לבין הכרעה מכח קושיא. זה לשונו:

שאלת: מי שבא מעשה לידו, ומצא לאחד מן הפוסקים סברא באותו מעשה, וראיה לאותה סברא, ולא נראית לו הראיה לסמוך עליה למעשה: היש לו לבטל דעתו מפני דעת מי שגדול ממנו, אחר שתלוי בסברא, או לא? מדאמר להו רבא לרב פפא, ולרב הונא בריה דרבי יהושע: אין לדיין אלא מה שענינו רואות?

תשובה: לראשונים שומעין, אם חכם הוא שראוי לסמוך עליו, ואין דוחין דברי הראשונים חכמי הדורות בסברא בלא ראייה. שדברי הראשונים שהיו בקיאים, ונודעה חכמתם, דברים נכונים הם, ומקצתן שהן כדברי קבלה. וכבר מסרן הכתוב לחכמים... ואל החכמים שומעין בכל זמן, שהרי כתוב: ואל השופט אשר יהיה בימים ההם. ואפילו אומרין על הימין שהוא שמאל,

כלומר: אפילו על מה שיראה בעיניך שהוא ימין, והם אומרים שאינה אלא שמאל, שמע להם...
 ורוב הקושיות והיות שבגמרא אינן מן המשנה ומן הברייתא, אלא מדברי האמוראין, מן החכם המפורסם בחכמתו, על דברי מי שאינו גדול כמותו...
 וכבר אמרו דרך כלל: עשה לך רב והסתלק מן הספק.
 ומיהו, פעמים שימצאו **קושיא** באחד מן הדברים, ותקשה להם כל כך, עד שיעשו כנגד הכלל. שהרי פעמים סותם כרבי מאיר כנגד רבי יהודה ורבי שמעון. ופעמים שהיה רב חולק עם המשנה, ואמרו: רב תנא הוא ופליג...
 ורבה, הכי אמר להו לרב פפא ולרב הונא בריה דרב יהושע: כי אתי פסק דינא דידי קמייכו וחזיתון ביה **פרכא**. אבל **בסברא בעלמא**, אין להם לדחות דברי רבא שהיה גדול מהם, ורבים.
 (ח"ב, סימן שכב)

יוצא שהרשב"א מבחין בין קושיא ל"סברא בעלמא". מהי "קושיא" ומהי "סברא בעלמא"?
 קושיא היא טענה המבוססת על מימרא מפורשת או על סתירה הגיונית, וסברא בעלמא היא אי הסכמה הנשענת על נטיית הלב. "סברא בעלמא" איננה מצדיקה לחלוק על הקדמונים.

הבחנה זו נתבארה יותר ב"שאלת דוד" לר' דוד פרידמן מקארלין:

בתשובת הרשב"א איתא, באם לא נראית לו סברת איזה פוסק ולא חידש סברא נגדו, אסור לו לפסוק שלא כפוסק הזה, כיון שאין לו חידוש סברא שיכול לחשוב שהפוסק הראשון לא ידע מזה הסברא. אבל במקום שיש לו ראייה ברורה או חידוש סברא שיכול לחשוב שהפוסק הראשון לא בא לסברא זו או לראיה זו, אזי מותר לפסוק כנגדו. כן נראה ביאור תשובת הרשב"א הנ"ל. ודו"ק כי זה צריך לידע בהנהגת הדיינים. (קונטרס החידושים, עמוד עג)

ה"שאלת דוד" מבחין בין דחיית דברי הקדמונים מתוך העלאת טיעונים חדשים שנעלמו מעיני הפוסק הראשון, לבין דחייה מכח הערכה שונה של משקלן היחסי של הראיות, הסברות והטענות, שהועלו על ידי הפוסק הראשון. הערכה שונה של טיב הראיות אינה מעלה ואינה מורידה. רק מי שבא מכח טענה "חדשה" שנעלמה מהקדמונים רשאי לחלוק עליהם.

הבחנה זו מלמדת על מעמדם של האחרונים מול הראשונים. הקדמונים הם ברי סמכא עבורנו, ולכן שיקול דעתם מחייב, ואין לחלוק עליו. אולם, אם נמצאה ראייה מפורשת נגדם או נסתרה סברתם בצורה חדשה, אין לדיין אלא מה שענינו רואות, והוא רשאי לתלות שנעלמה מהם ראייה זו, כ"שגגה היוצאת מלפני השליט".

אולם, במקום אחר ב"שאלת דוד" משמע שר' דוד מקארלין מסתפק בהכרעה שאיננה מבוססת על העלאת טיעונים חדשים שנעלמו מעיני הקודמים. הוא דן בדבריו בפירושו של המושג "טועה בשיקול הדעת". הגמרא מבחינה בין טועה בדבר משנה - דהיינו שנעלמה ממנו משנה מפורשת - לבין טועה בשיקול הדעת. מהי טעות בשיקול הדעת? אם ההכרעה תלויה בשיקול הדעת כיצד ניתן לטעות בה?! עונה ה"שאלת דוד":

ואופן שיקול הדעת בזמן הזה, נראה לי הוא באופן זה: אם טעה בדבר שיש בזה מחלוקת הפוסקים ואין לנו לברר הכרעה ברורה כאחד מהם... והמורה (= מורה הוראה) הזה פסק בתחילה כאחד מחמת שדעתו נוטה יותר לסברת

הפוסק הזה - והוא (- מורה ההוראה) בר הכי, שיש בידו להכריע בין מחלוקתו, ומכח סברתו אשר נראה לו בעת ההוראה פסק כן... ואחר כך חזר בו מעצמו או שהחזירו גדול אחר והראה לו פנים מסבירות לדברי הפוסק האחר - או ממשמעות הסוגיא, או לדבריו ירויח באיזה מקומות מהש"ס דבר אשר יצטרך לדחוק לדברי הפוסק אשר פסק כמותו בתחילה וכדומה זה, אבל אין לו הכרעה ברורה לפסוק דלא כהפוסק שפסק בתחילה, רק הדעת תורה נוטה לזה האחרון יותר מהראשון, הרי זה בכלל שיקול הדעת. רוצה לומר, שבתחילה שקל דעתו נגד הפוסק הזה, ואחר כך שקל דעתו נגד הפוסק שפסק בתחילה. (דף עז, ד"ה בענין)

נראה מדבריו שההיתר להכריע במחלוקת קדומה אינו מותנה בהבאת הוכחות חדשות אשר מכריעות באופן ברור לטובת אחד הפוסקים, אלא די בכך שיראה "פנים מסבירות" לדברי אחד הפוסקים, "או ממשמעות הסוגיא, או לדבריו ירויח באיזה מקומות מהש"ס דבר אשר יצטרך לדחוק לדברי הפוסק אשר פסק כמותו בתחילה". מכל מקום נראה שלא מספיקה "נטיית הלב" בלבד, אלא הרוצה להכריע במחלוקת הפוסקים מתבקש להעלות טיעון מבוסס.

יש לשים לב גם לדרישה הראשונה של הרא"ש: המכריע צריך להיות "גמיר וסביר". תנאי זה מחייב מפני שהפוסק רשאי להכריע על סמך "ראיות ברורות ונכוחות" (לשון הרא"ש), בלא להזדקק לאישורו של פוסק ידוע שם. אם הוא איננו גמיר וסביר, אין כל ערובה שקושיתו קושיא וראיתו "ברורה ונכוחה". על כן, זכות זו שמורה רק למי שגמיר וסביר. גם הרמ"א הדגיש זאת ועל כן כתב: "אם הוא חכם גדול ויודע להכריע בראיות - הרשות בידו".

4. הנהגות של חכמי ישראל

למעשה, יש מרבתינו שלמרות גדלותם בתורה העלו ספיקות בכוחם להכריע בין הדיעות השונות על פי ראייה חתוכה, ולכן הסתמכו בעיקר על כללי הוראה. נציגם הבולט ביותר הוא מרן רבי יוסף קארו. בהקדמתו ל'בית יוסף' מבהיר מרן את דרכו בפסיקה:

עלה בדעתי שאחר כל הדברים אפסוק הלכה ואכריע בין הסברות, כי זהו התכלית - להיות לנו תורה אחת ומשפט אחד. וראיתי שאם באנו לומר שנכריע דין בין הפוסקים בטענות וראיות תלמודיות, הנה התוספות, וחיידושי הרמב"ן, והרשב"א, והר"ן ז"ל מלאים טענות וראיות לכל אחת מהדיעות. ומי זה אשר יערב לבו לגשת להוסיף טענות וראיות, ואיזהו אשר ימלאהו לבו להכניס ראשו בין ההרים הררי אל להכריע ביניהם על פי טענות וראיות, לסתור מה שביררו הם או להכריע במה שלא הכריעו הם. כי בעוונותינו הרבים קצר מצע שכלינו להבין דבריהם, כל שכן להתחכם עליהם...

לאחר שמרן משך את ידו מהכרעה עניינית בין השיטות השונות, הוא הכריע על פי הכלל של "הלכה כרבים". ההלכה נקבעה כשניים מבין שלושת "עמודי ההוראה" - הרי"ף, הרמב"ם והרא"ש.

ר' יהונתן אייבשיץ, באורים ותומים, מצטט את דברי מרן דלעיל, בשעה שהוא קובל על אחד מחכמי דורו אשר נטה להכריע במחלוקות ראשונים על סמך סברות והוכחות שונות. ר' יהונתן אייבשיץ סובר שדרך זו נעולה בפני חכמי זמנינו:

...כי בעוונותינו הרבים משך עלינו חשכת השכל והטעות. ומי גדול לנו מרבינו מהר"י קארו ז"ל אשר ממש מיום רבה ורב יוסף לא קם כיוסף הזה, סיני ועוקר הרים, זקן ויושב בישיבה, ומכל מקום אמר בהקדמתו כי אין בידו להכריע בכח ראייה בין הפוסקים.

(תחילת סימן כה)

לעומתם, המהרש"ל לא נשא פנים לאיש:

לא אאמין לשום אחד מן המחברים יותר מחבירו... התלמוד הוא המכריע, וראיות ברורות יצדקו ויתנו עדיהן. (מתוך הקדמת הים של שלמה לבבא קמא)

הכרעתו מבוססת על ניתוח שיטתי של הסוגיא עם כל מפרשיה, בירורה וליבונה, על ניפוי אחר ניפוי, עד שנבחרת השיטה היותר מבוררת. עיין בהקדמתו ל'ים של שלמה' בבא קמא וחולין.

מחלוקת זו נמשכה גם בדורות מאוחרים יותר. נצטט מדבריהם של שני נציגים בולטים של השיטות השונות:

המהר"ם חביב כותב:

בזמנינו זה, יתמי דיתמי, דאפילו שיש לנו ראיות, אין אנו סומכים על הראיות לסתור סברות הקדמונים... ואפילו להכריע בין גדולי הפוסקים אין אנו סומכים על הראיות.

(גט פשוט, כלל ה)

לכן, קובע המהר"ם חביב, בזמנינו נפסקת ההלכה בעיקר כדעתם של רוב הפוסקים בחכמה ובמנין.

לעומתו, מדגיש החזון איש את "ההכרעה השכלית":

כפי שהורנו רבותינו אין לנו לעזוב את שימוש השכלי, ועלינו לייסד את משקל הגדול של היקש השכלי שהוא המלאך בין היוצר והיצור.

(כלאים, סימן א, מכתב)

אכן כך נהג החזון איש עצמו בהוראותיו, אולם הוא עצמו מסייג: "ובכל זאת, למיעוט הלבבות להכריע בסברא, נוטלים לפעמים כח רוב מספרי לנטייה לצד זה".

גם בימינו, חלוקים הפוסקים הגדולים בדרכי ההוראה. יש מהם שאינם זזים מדברי האחרונים, ועל כן מקבצים את דבריהם כעמיר גורנה, מלקטים את תשובותיהם, כדי לגלות את דרך המלך של רבותינו האחרונים; ויש שסוללים להם דרך עצמאית, מתוך עיון בסוגיות ובראשונים ובנושאי הכלים הבסיסיים על השולחן ערוך, אבל אינם טורחים ללקט את כל ספרות השו"ת הענפה שנתחברה בנושא. לא אחת, גם אלו וגם אלו מגיעים לאותה מסקנה, אולם הדרך אליה שונה.

ברור שהדרך השנייה שמונֵּה ליחידי יחידים. מי שאיננו בר-הכח, אשר יבחר לילך בדרך זו, לא יזכה לכך שפסקיו יתקבלו בציבור הרחב.

- כיצד ינהג אדם שאיננו מגדיר את עצמו כ"בר הכי" להכריע, או שלא העלה ראיות ברורות לטובת דיעה אחת? הוא נדרש להכריע על פי "כללי ההוראה". ארבעה כללים סוכמו בתשובת הרשב"א (שם), והחמישי בשו"ת 'תרומת הדשן':
- א. יחיד ורבים - הלכה כרבים.
  - ב. הלכה כמי שגדול בחכמה ובמנין.
  - ג. הלכה על פי רב מוסכם.
  - ד. הלכה על פי ספרים שנתפשטו בישראל (שו"ת 'תרומת הדשן').
  - ה. בשל תורה - הולכים אחר המחמיר, בדרבנן - אחר המיקל.

ג. הלכה כרבים

1. מקור הכלל

הוכרע במסכת ברכות (ט, א) "יחיד ורבים - הלכה כרבים", וכן שנינו במשנה (עדויות פ"א, מ"ה) "אין הלכה אלא כדברי המרובין". יש האומרים שכלל זה נלמד מהפסוק "אחרי רבים להטות". למרות שפסוק זה מתייחס למושב בית הדין שבו היחיד והרבים נושאים ונותנים כאחד פנים אל פנים, תקף עיקרון זה גם במחלוקת בין פוסקים שכל אחד מהם יושב במקומו, ואפילו למחלוקת בין ספרי הלכה - יחיד ורבים הלכה כרבים. יש שחלקו על כך וקבעו שאין להסיק מהפסוק "אחרי רבים להטות" שהלכה כרבים במחלוקת הפוסקים, מפני שהפוסקים אינם מצויים במושב אחד ואינם נושאים פנים אל פנים. בעקבות זה, דנו המהר"ם חביב בכללים שבסוף "גט פשוט" (בכלל א, ובמיוחד בכלל ה) והחזון איש (כלאים, סימן א, מכתב) בתוקפו של הכלל. למרות שנחלקו על מקורו של הכלל, אין מי שמערער לגמרי על תוקפו. אולם ביישומו מתעוררים ספיקות רבים.

2. הרכב הרוב

השאלה הראשונה היא: מי נכלל בין "הרבים"? האם כל תלמיד חכם נמנה ברוב בלא להתחשב ב"משקלו הסגולי" ובגדלותו בתורה? ניתן לחלק את השאלה לשני מקרים:

- א. מה הדין כאשר קבוצת המיעוט היא מרובה בחכמה מקבוצת הרוב, או בלשון הראשונים: רוב חכמה מול רוב מנין? בגמרא מבואר שלפני שיצאה בת קול שהלכה כבית הלל, לא פסקו כמותם למרות שהיו רוב, משום שבית שמאי היו "מחדדי טפיי", וזה לשון הגמרא:

אי בעית אימא קודם בת קול, וכגון דבית הלל רובא, למאן דאמר לא עשו - דהא בית הלל רובא; ומאן דאמר עשו, כי אזלינן בתר רובא - היכא דכי הדדי נינהו, [אבל] הכא - בית שמאי מחדדי טפיי. (יבמות יד, א)

ראשונים ואחרונים נשאו ונתנו האם למסקנה נקבע שרוב מנין עדיף על רוב חכמה ומשום כך נפסקה הלכה כבית הלל ולא כבית שמאי, או אולי רוב חכמה באמת עדיף, וה'בת-קולי' גילתה שבית הלל היו גדולים גם בחכמה ולא רק במנין².
 ב. מה הדין כאשר שתי הקבוצות שקולות בחכמה ובמנין תלמידי החכמים המובהקים שבה, אבל נתווספו "תלמידים" (= תלמידי חכמים) לאחת הקבוצות - האם הם מכריעים? האם כל תלמיד חכם מצטרף למנין?

3. פסיקה אחידה מנימוקים שונים

שאלה נוספת שנידונה היא, האם הלכה כרבים גם כאשר הרבים אינם מסכימים מטעם אחד, אלא מנימוקים שונים. הרמ"א פסק: "ואפילו אין הרבים מסכימים מטעם אחד, אלא כל אחד יש לו טעם בפני עצמו, הואיל והם מסכימים לענין הדין - מקרו רבים ואזלין בתרייהו" (ח"מ כה, ב). לדינא נחלקו האחרונים בגדרי כלל זה, ואין כאן מקומו.

4. הקושי באיסוף הנתונים

גם אם נתעלם מההתלבטויות ההלכתיות העקרוניות שהועלו לעיל, קיים קושי מעשי באיסוף הנתונים. כבר עמד על כך רבי יעקב עמדין בשו"ת שאלת יעבץ:

אלא שיש להרהר במוסכם זה שנהגו בו הפוסקים האחרונים לילך אחר רוב הדיעות. כי מי קבצם כעמיר גורנה, ומי העלה מספרם אם לא נפקד מהם איש? וכי מי ראה כל ספרי הפוסקים שחוברו יחדיו ומי מנה? או איה שוקל וסופר לידע רוב מנין או רוב בנין, איזה יותר מכריע בענין? זוהי שקשה עלינו. מכל מקום ברוב המקומות כשסמכו רבותינו ז"ל לילך אחר הרוב, יש להם **ראיות חזקות**, ורובא דליתא קמן חשיב נמי רובא, והנך דלא ידעינן בהו כמאן דליתניהו נינהו, לכן אין לנו להתחכם עליהם ז"ל. (חלק א, סימן קנא)

טוען רבי יעקב עמדין שהאחרונים לא הסתמכו בהכרעותיהם על רוב מנין לבדו אלא הכריעו כרוב בצירוף "ראיות חזקות" לטובתו!

רבי יהונתן אייבשיץ מעלה אף הוא טיעון זה, אך גישתו מתונה יותר. בספרו 'אורים ותומים' הוא דן בטענת "קים לי" המקובלת על פוסקים רבים בדיני ממונות (מכח טענת "קים לי" רשאי המוחזק לטעון קים לי כדעת מיעוט הפוסקים, גם במקום שרבים חולקים עליהם), טענה הסותרת לכאורה את הכלל של "אחרי רבים להטות". בנימוקים שונים הוא מנסה לבאר מדוע אין חובה לציית לרוב, וזה לשונו:

שנית, כי לא ידעינן מהו רוב, כי אין אנו בקיאים בכל דעת חכמי דור וסברתם ודבריהם. דרך משל: אם נאמר דעת הרי"ף והרמב"ם, הרי כאן שניים, מי יודע כמה חכמי דור שהיה בימי הרי"ף, וכן כמה חכמי דור שהיה בימי הרמב"ם שחלקו עליהם עד שבטלה דעת הרי"ף והרמב"ם במיעוט נגד דעתם המרובה! ואם כי לא באה דעתם לאור עולם הוא מחמת צרות וכובד השמד

2. עיין רמב"ן בתורת האדם ובחדושי לסנהדרין (לב, א), ר"ן ליומא (ד, א בדפי הרי"ף). וכן בשו"ת המהרשד"ם (או"ח סימן לו) ור"א מזרחי (שו"ת הרא"ם סימן נג), ובאריכות ב"שאלת דוד" בפתחה לספר.

ועול הגלות והטלטול בעו"ה, אשר רבים לא העלו דבריהם על ספר לזכרון בהיכל ה', ורבים ספרים שנאבדו, נשרפו ונשללו, רבים שעוד עדיין בכתובים ספון בהיכל יחידים ולא שזפתהו עין הקורא (בהמשך דבריו מציין ה'תומים' כתבי יד של ראשונים שראו אור לראשונה בימיו)...

(קיצור תקפו כהן, אות קכג)

לדינא נימוק זה לא נתקבל על ידי ה'תומים', מפני שאם נימוק זה תקף לדינא, אזי לא רק שטענת "קים ליי" תקפה בדיני ממונות אלא שאין כל אפשרות להכריע על פי רוב פוסקים באיסורים ובענייני אישות. והרי עינינו רואות שההלכה נקבעה לפי רוב הפוסקים, "ואם לא חששו לדברים כאלה באיסורים החמורים הנוגעים לנפשות וחיי עולם, איך נחוש לענין ממון לדברים כאלה ונזוו מהכלל אשר נמסר לנו - 'אחרי רבים להטות'". משמע מדעתו שעבורנו קובעת הערכת הרוב כפי שהיא נודעת לנו, ואין אנו חוששים למנין הפוסקים שדעתם לא הגיעה לידינו.

טענה זו העלה גם החזון איש. החזון איש מזכיר שמעיקר הדין אין חובה לפסוק על פי הרבים כיון שהפוסקים לא נשאו ונתנו ביניהם במושב אחד, ואחר כך הוא מוסיף:

ומלבד שאין כאן כח רוב בעצם, אין הרוב ידוע כי הרבה חכמים היו שלא באו דבריהם על ספר, והרבה שספריהם לא הגיעו לידינו - ולכן אין הדין משתנה כאשר מדפיסים כתבי יד חדשים ונהפך המיעוט לרוב. ובכל זאת למיעוט הלבבות להכריע בסברא, נוטלים לפעמים גם כח רוב המספרי לנטייה לצד זה (= לצד מסויים), אבל ראוי יותר בזה להתחשב עם הפוסקים שתורתם הגיעו לידינו בכל מקצועות התורה. (כלאים, סימן א, מכתב)

לפי החזון איש מצויים שני "פגמים" בפסיקה על פי רוב: א. אין תוקף לרוב שלא נשא ונתן עם המיעוט במושב אחד. ב. הרוב נוצר על ידי אוסף מקרי. על כן אין לרוב כח מחייב. אף על פי כן אנו נעזרים בו מפני "מיעוט הלבבות להכריע בסברא".

5. הנהגות חכמי ישראל

נציין, שמרן רבי יוסף קארו נקט בדרך זו של קביעת הלכה על פי הרוב. הוא בחר ברי"ף, ברא"ש וברמב"ם כעמודי ההוראה, ופסק על פי רוב של שניים כנגד אחד. על כך יצאו כנגדו רבים, מדוע בחר דווקא בפוסקים אלו והתעלם מפוסקים אחרים. ה'דרכי משה' בהקדמתו לטור מגדיר בזה את חשיבות חיבורו - הבאת דעת שאר הראשונים ומנהגי אשכנז. למעשה, רבים מן הפוסקים הכריעו על פי הרוב - רשימה ארוכה מצויה ב"גט פשוט" (כלל ה). אולם, תמה מהר"ם חביב, כיצד הסתמכו על רוב שלא היו במושב אחד עם המיעוט? הוא עונה, שמשום כך מצינו הרבה פוסקים אחרונים אשר **מחמירים כדעת המיעוט** באיסורי תורה. וזוהי מסקנתו:

הכלל העולה, דאע"ג דמרגלא בפומייהו דרבוותא אף במחלוקת פוסקים באיסורי תורה וגטין וקידושין לומר יחיד ורבים הלכה כרבים בין להקל בין להחמיר, אפילו הכי חוששין לדברי המיעוט לענין הלכה למעשה לכתחילה מפני שאינו רוב גמור, כיון דלא נחלקו פנים בפנים כמו הסנהדרין... ואפילו לדברי היחיד נגד הרבים חוששים (להחמיר) לפעמים, ובפרט כשהוא מגדולי

המורים או כשראיות האוסר הן נכוחות וחזקות ואין לנו מנהג שפשטה הוראה הלכה למעשה.

אך אם פשט המנהג הוראה הלכה למעשה כשיטת רוב הפוסקים המקילים, אי נמי שראיות המקילים הן חזקות ונכוחות, אי נמי שהמקילים הם עמודי ההוראה רוב בנין ורוב מנין והאוסרים הם קטנים בחכמה ובמנין, אז עושים מעשה להקל כשיטת רוב הפוסקים **ואפילו לכתחילה**. (גט פשוט, סוף כלל ה)

מסקנתו של ה"גט פשוט" היא שאין לפסוק באופן אוטומטי כרוב הפוסקים אלא אם כן מצטרף גורם נוסף לטובת הרוב, כגון: מנהג, ראייה ברורה לטובת הרוב, רוב בנין.

סיכום: נראה שלמעשה לא ניתן להפעיל את הכלל הזה באופן אוטומטי למעט במקרים שבהם יש רוב מוכח בחכמה ובמנין. לדוגמה, כאשר רוב הפוסקים המפורסמים נוקטים בדרך מסויימת, ופוסק יחיד נוקט בדרך שונה, ניתן להכריע כרוב.

ד. רוב חכמה ומנין

1. מקור הכלל

במסכת עבודה זרה שנינו:

היו שנים - אחד מטהר ואחד מטמא, אחד אוסר ואחד מתיר. אם היה אחד גדול מחבירו בחכמה ובמנין - הלך אחריו, ואם לאו - הלך אחר המחמיר. רבי יהושע בן קרחה אומר: בשל תורה, הלך אחר המחמיר, בשל סופרים, הלך אחר המיקל. אמר רב יוסף: הלכתא כרבי יהושע בן קרחה.

(עבודה זרה ז, א)

מה פירוש "גדול במנין"? יש אומרים: במנין תלמידים. יש שפירשו שרוב התלמידים אומרים כמותו בנידון, ויש שפירשו שרבים הם התלמידים שנמשכים בדרך כלל אחריו. ויש אומרים: במנין שנים - תלמיד חכם יותר מבוגר מהשני. "מי שגדול בשנים יותר, ודאי שימש חכמים יותר" - ריטב"א.

מה פירוש "גדול בחכמה"? איזה סוג חכמה? יש שתולים את פירוש המונח "חכמה" במחלוקת התנאים האם סיני עדיף או עוקר הרים עדיף (הוריות יד, א). למרות שכיחותה של הבעיה - מחלוקת בין תלמיד חכם המצטיין בבקיאות לתלמיד חכם המצטיין בחריפות ובעיון - אין עליה הכרעה מוסכמת בפוסקים.

ההכרעה כגדול בחכמה ובמנין מובאת על ידי תנא קמא. רבי יהושע בן קרחה חולק על תנא קמא והלכה כמוהו (כריב"ק). במה נחלקו? לפי רוב הראשונים³ לא נחלק רבי יהושע בן קרחה על ת"ק בכל דבריו, אלא רק במה שפסק ת"ק שאם שני החכמים שקולים תמיד נוקטים לחומרא - לעומתו סובר רבי יהושע בן קרחה שבשל סופרים נוקטים לקולא. ברם, אם לא היו שקולים, לכל הדעות הלך אחר מי שגדול בחכמה ובמנין.

כן פסק הרמ"א:

3. רשב"א בשו"ת ח"א, סימן רנג; שו"ת הריב"ש סימן שעט.

אבל אין סומכים על דברי קטן נגד דברי גדול ממנו בחכמה ובמנין, אפילו בשעת הדחק, אלא אם כן היה גם כן הפסד מרובה. (חוי"מ כה, ב)

בראשונים מבואר, שאין צורך ברוב חכמה ומנין אלא מספיקה עדיפות בחכמה או במנין. כאשר תלמיד חכם אחד גדול בחכמה והשני גדול במנין - פסק הש"ך בעקבות הראשונים שהולכים אחר הגדול במנין.

2. הקושי בהערכת גדלותם של חכמי ישראל

האם ניתן ליישם את הכלל הזה? ישנו קושי בהערכת חכמתם של הפוסקים, ונדרשת הרבה העזה כדי לדרג את גדולי ישראל.

הרי"ד בשו"ת כבר עמד על קושי זה, ולכן העדיף הכרעה מכח עיון בעומק הדין על הכרעה מכח דירוג החכמים, וזה לשונו:

ואם זה באנו לומר שלא נדבר על דברי רבותינו הראשונים (= פירוש: אם לא נתווכח עם רבותינו הראשונים), אם כן במקום שאנו רואים שזה חולק על זה, וזה אוסר וזה מתיר, אנו על מי נסמוך? הנוכל לשקול בפלס הרים וגבעות במאזנים, ולומר שזה גדול מזה שנבטל דברי זה מפני זה?! הא אין לנו אלא לחקור אחרי דבריהם, שאלו ואלו דברי אלוהים חיים הן, ולפלפל ולהעמיק מכח דבריהם להיכן הדין נוטה...

אולם ברא"ש מצאנו הכרעה מכח רוב חכמה ומנין:

תשובה: יראה לי, אחר שכתב רבינו יצחק אלפסי, ורבינו יצחק הזקן בעל התוספות והראב"ד ז"ל, דשומר חנם פטור אף מפשיעה, בעבדים ושטרות וקרקעות, בראיות ברורות וידועות לנו, יותר יש לנו לסמוך עליהם מעל דברי רבי משה ז"ל, שכתב לנו דברי נבואה בלא ראיה; ועוד, שהיו מופלגין יותר בחכמה ובמנין. ולא שיש בי כח להכריע בין גדולתם, אלא לפי השמועה ששמענו וקבלנו. (שו"ת הרא"ש כלל צד, ה)

בין האחרונים יש הסוברים שניתן להפעיל את הכלל הזה לצורכי הכרעה. לדוגמה, ה'חקרי לב' (או"ח תצו, אות צו) מעמיד את ההכרעה על פי רוב חכמה ככלל המרכזי בין כללי הפסיקה. לדעתו זהו העיקרון המנחה בכללי הפסיקה בש"ס, כגון הלכה כרבי מחבירו, ומשנת רבי אליעזר בן יעקב קב ונקי, וכדומה. "כל פסקי הלכה בחד לגבי חד, היינו שעמדו עליהם וראו שזה גדול בחכמה ופסקו כוותיה".

ה'חקרי לב' אף תמה על הגמרא שמעלה אפשרות ששני החכמים החולקים שקולים בחכמתם ואף מורה הלכה כיצד לנהוג במקרה כזה ("אם היה אחד גדול מחבירו בחכמה ובמנין - הלך אחריו, ואם לאו - הלך אחר המחמיר"), "הרי כל חכם לב יכול להעריך בין החכמים מי הוא גדול מחבירו, דלא כל הדיעות שוות ורחוק המציאות שיהיו שנים שווים לגמרי". משיב ה'חקרי לב', שאמנם אין אפשרות ששני תלמידי חכמים יהיו שקולים בחכמה ובמנין, ולעולם קיימת עדיפות כלשהי לטובת אחד מהם, אבל הלכה זו פונה אל "מי שאין כח בידו להכריע מי הוא הגדול, דלאו בר הכי הוא!" מבואר שם בהמשך דבריו שרק מי שהוא "בר הכי" לשאת ולתת בהלכה, יכול להיחשב כ"בר הכי" להעריך את גדולי ישראל.

למעשה, לא נעלה אפילו על הדעת לפנות לשיטת הדירוג ביחס למחלוקת בין החתם סופר לרבי עקיבא איגר, בין מרן הראי"ה קוק לחזון איש, בין הגרש"ז אוירבאך לגר"מ פיינשטיין. לא נשקול את גדלותם ולא נעריך אותה.

אולם, במקרים רבים קיימת חפיפה בין הגודל במנין לגודל בחכמה. בדרך כלל, תלמידי חכמים מופלגים ופוסקים מצויינים מעמידים תלמידים הרבה, ורבים הם הנשמעים להוראותיהם. לדוגמה: הגרש"ז אויערבאך, הגר"מ פיינשטיין, וכו' (אמנם יש יוצאים מן הכלל - תלמידי חכמים ברוכי כשרונות שלא פקע שמם ברבים. אולם, זה גופא אומר דורשני).

יש מקרים רבים שבהם ההבדל בדרגת החכמה והמנין בולט לעין, ואין כאן המקום להאריך בדוגמאות.

3. שיטת הרמב"ם והש"ך

בכל דברינו נמשכנו אחרי רוב הראשונים ופסיקת הרמב"ם, אבל הרמב"ם השמיט את הכלל של רוב חכמה ורוב מנין. ופירשו הכסף משנה (הלכות ממרים א, ה), וכן ההגהות מיימוניות (שם, אות א), שהרמב"ם סובר שרבי יהושע בן קרחה חולק על כלל זה, ונפסקה הלכה כרבי יהושע בן קרחה, שבכל דין תורה הולכים אחר המחמיר, ובשל סופרים הלך אחר המיקל, גם כאשר בעלי הפלוגתא אינם שקולים בחכמה ובמנין.

הש"ך (יו"ד סימן רמב, וכן דעת ה"גט פשוט"י) חשש לכל השיטות - לשיטת הרשב"א והרמב"ם (שהלכה כרוב חכמה ומנין) ולשיטת הרמב"ם (שאין הלכה כרוב חכמה ומנין), ולכן הש"ך נוקט לחומרא בכל מקרה: בדין דרבנן פוסקים לחומרא אם הגדול בחכמה ובמנין נוטה להחמיר. אבל בדין תורה, אין פוסקים כגדול בחכמה ובמנין אם הוא נוטה להקל, אלא פוסקים לחומרא מפני הספק.

ה. הכרעה על פי רב מוסכם

1. מקור הכלל

כלל פסיקה נוסף הוא הכרעה על פי רב מוסכם. עיקרון זה נוסח על ידי הרשב"א בתשובתו, והוא עומד ביסוד הבדלי המנהגים בין הארצות - מנהג ארץ ישראל ומנהג בבל, וכן שאר המקומות. עיקרו של דבר: בני מקום אחד יכולים לנהוג בכל דבר על פי רבם בלא להתחשב בדיעות החולקות עליו הנשמעות על ידי חכמים שבמקומות אחרים. זה לשונו:

אם היה רב אחד במקומם ולימדם - הן הולכים אחר דבריו. זהו חלוקת ארץ ישראל ובבל ב'תרבא דאיתרא' דאלו אוסרין ואלו מתירין ואוכלין... ואף על פי שהוא חלב דאורייתא לדברי בני בבל.

...ומן הדרך הזה, כל שנהגו לעשות כל מעשיהם על פי אחד מגדולי הפוסקים - במקום שנהגו לעשות כל מעשיהם על פי הלכות הרב אלפסי זכרונו לברכה, ובמקומות שנהגו לעשות כל מעשיהם על פי חיבור הרמב"ם ז"ל - והרי עשו אלו הגדולים כרבים. (שו"ת הרשב"א ח"א, סימן רנג)

שתי ראיות מביא הרשב"א כדי לבסס את העיקרון הנ"ל:

א. בגמרא שבת (דף קל, א) מובא שבמקומו של רבי אליעזר היו כורתים עצים בשבת כדי להכין פחמין לעשות איזמל של מילה (לפי רבי אליעזר מכשירי מילה דוחים את השבת). בני מקומו של רבי אליעזר נהגו כמותו למרות שרבנן חלוקים עליו. "ולא מיחו בידם חכמים לפי שהן עושין כדברי רבם" (הרשב"א שם).

ב. במסכת חולין מובא שלוי הזדמן למקום אחד, וראה שהיו אוכלים בשר עוף בחלב -

ולא אמר להו ולא מידי (- לא מחה בהם). כי אתא לקמיה דרבי אמר ליה: אמאי לא תשמתינהו? אמר ליה: אתריה דרבי יהודה בן בתירא הוה, ואמינא דרש להו כרבי יוסי הגלילי" (- שמתיר בשר עוף בחלב). (דף קטז, א)

עיקרון זה מצוי גם בשו"ת הר"ן:

בני מקום אחד חייבין לנהוג כדברי גדוליהן, ואפילו היכא דרבים חלוקין עליהם, כדאמרינן (שבת קל, א) במקומו של רבי אליעזר היו כורתים עצים לעשות פחמים לעשות ברזל, וכל שכן כשגדוליהם מחמירים בדבר אחד, שאין לאחד מאנשי מקומם להקל בדבר.

(סימן מח)

כן דעת הריב"ש:

עוד שאלת: במקום שנהגו היתר, אם ראוי למחות באותו המנהג ולאסור אותו לגמרי? נראה שראוי לבטל המנהג ההוא, כדאמרינן בפרק קמא דראש השנה (טו, ב): 'כי נהגו במקום אסורא, מי שבקינן להו? ואם היה דבר זה מחלוקת קדומה בין החכמים ז"ל, זה אוסר וזה מתיר, ועשו כדברי האחד להקל מפני שהיה רבם, או שחכמי המקום נטו אחר דעתו, בכגון זה מניחין אותם על מנהגם, אע"פ שיש הרבה מקומות שנהגו לאסור. כההיא דמגרומתא דרב ושמואל בפרק קמא דחולין (יח, ב); ותרבא דאייתרא בפרק אלו טרפות (נ, א)... וכההיא דלוי... וכמו שהעלמתי עין בסרקסט"ה, במה שנהגו היתר הנאה במגע כותי בין... אבל הדברים האסורין בלי מחלוקת, שנהגו בהן היתר קצת מקומות מפני שלא ידעו שהן אסורים, זה מנהג טעות הוא, ואינו כלום.

(שו"ת הריב"ש, סימן רנו)

מדברי הרשב"א למדנו שלא רק בחיי רבם רשאים בני המקום לפסוק כמותו, אלא גם לאחר מותו, כפי שנתפרש בדבריו:

ומן הדרך הזה כל שנהגו לעשות כל על פי אחד מגדולי הפוסקים, במקום שנהגו לעשות כל מעשיהם על פי הלכות הרב אלפסי ז"ל ובמקומות שנהגו לעשות כל מעשיהם על פי חיבור הרמב"ם ז"ל, והרי עשו אלו הגדולים כרבם.

2. שורש הכלל

עיקרון זה מצריך עיון. מדוע רשאים בני המקום להתעלם מהחכמים הרבים שחולקים על רבם ולנהוג בכל דבר הלכה כרבם שהוא דעת יחיד? כיצד נפגע תוקפו של הכלל "יחיד ורבים - הלכה כרבים"?

מדברי הרשב"א בתשובתו משמע שכלל זה מבוסס על החיוב לכבד את הרב. בני הקהילה מחוייבים בכבוד רבם ומשום כך מצווים הם לציית לו. ממילא, אין להם ענין בדעתם של פוסקים אחרים. כך כתב גם המהריב"ל (המובא להלן), שיסוד הדין הזה מבוסס על כך ש"כל

עיר ועיר היו מחוייבים **בכבוד מלמדם**". אולם רבים העירו שהסבר זה אינו מנמק מדוע רשאים לנהוג לפי פוסק אחד לאחר מותו או לאמץ פוסק מפורסם שאיננו רב המקום. ומה הדין ברב חשוב שאיננו מלמד תורה אלא רק פוסק הלכה, האם גם בכבודו חייבים? החזון איש, לשיטתו, מבאר שבימינו אנו רשאים לפסוק כרב מפורסם גם אם הוא דעת יחיד, מפני שיש תוקף מחייב לרוב רק לאחר שהרוב והמיעוט נשאו ונתנו במושב אחד, ואין תנאי זה מתמלא במחלוקת הפוסקים, וזה לשונו:

חכמים החולקים שהיו בדורות חלוקים או במדינות חלוקות, אין נפקותא בין רוב למיעוט. ואותה המדינה שרוב התורה שבידם הוא מרב אחד ומתלמידיו ומתלמידי תלמידיו, עושים כרבים אף במקום שרבים החולקים. ובימים אחרונים **שספרים מיוחדים** של רבותינו לקחו חלק עיקרי של מסירת התורה לדורות הנוכחים... הם היו הרבנים המובהקים של הדורות, כל מקום שיש פלוגתא היה הדבר מסור להכרעה לכל חכם, או להחמיר או לבחור ביחידים ידועים לילך אחריהם.

(חזון איש י"ד סימן קנ סעיף ח ד"ה אם אמנם)

בדברי החזון איש נתבאר מדוע הרוב איננו מחייב, אך טרם נתבאר מדוע רשאים "לבחור ביחידים ידועים לילך אחריהם". מדוע בכך יצא הדבר מכלל ספק? מדוע מחלוקת הפוסקים איננה יוצרת מצב מסופק המחייב להחמיר בדין תורה? כיצד הבחירה ברב מסויים מסלקת את הספק?

מסתבר שלפנינו ביטוי מובהק לעיקרון היסודי של סמכות החכמים. סמכות זו נובעת **מהסכמת הציבור**. ציבור או דור אשר קיבלו עליהם חכם, מחוייבים לסור למשמעתו. לפי הכסף משנה (הלכות ממרים ב, א) זהו המקור לסמכותם של המשנה ושל התלמוד הבבלי שאין חולק עליהם. כל עוד פוסק לא נתקבל על הציבור, אין לו סמכות מחייבת, ואינו יכול לעורר אפילו ספק. מחלוקת הפוסקים מעוררת ספק רק כאשר קיבלו בני הקהילה על עצמם מספר פוסקים, והפוסקים חלוקים בהלכה - אז נוצר ספק. אבל, אם בני הקהילה קיבלו על עצמם רק פוסק אחד, הם אינם מחוייבים לציית אלא לו, ולא לפוסקים אחרים, ואין כל נפקא מינה בדבר אם הפוסק הוא חי או מנוחתו עדן. זוהי גם כוונת הרשב"א בדבריו ש"עשו אלו הגדולים כרבים". סמכותו של הרב נובעת ממה ש"עשו" אותו לרבים.

הרדב"ז מדגיש שכאשר הציבור קיבל על עצמו רב מסויים, גם אם פוסקים אחרים חולקים עליו, חוזר הדבר אצלם **כאילו אין בו מחלוקת כלל**:

עיקרן של דברים לפי דעתו, שכל שנהגו ישראל כאחד מהפוסקים או דהוי אתריה דמר, העושה מצוה לדעת אותו מנהג - חייב לברך, שחזר הדבר כאלו הוא תורה. ומי שירצה לעשות כנגד זה לפי שרוצה להחמיר אין לו לברך, דכיון שנהגו כאותו פוסק או כאתריה דמר, חוזר הדבר אצלם **כאלו אין בו מחלוקת כלל**.

(שו"ת רדב"ז ח"א, סימן רכט)

כאמור לעיל, עיקרון זה איפשר את צמיחתם של המנהגים המיוחדים לכל קהילה וקהילה, ומאוחר יותר למנהגי העדות - אלו נוקטים כחכמי אשכנז, ואלו נוקטים כחכמי ספרד. אולם יש שמחו על כך, לדוגמה המהרש"ל, אשר מזכיר את תשובת הרא"ש שקבע שחכמי הצרפתים גדולים בחכמה ובמניין מהרמב"ן (מסתבר שיש טעות דפוס וצריך להיות: רמב"ם), ומעיר על הבעייתיות שבנימוקים מסוג זה:

ומתוך זה ניתן לבעל דין לחלוק ולומר: קיים ליה כחד מינהון, הספרדי כספרדים, וכל אחד בורר את שלו, ועם ועם כלשונו, וסובר התורה ירושה היא למשפחות. ולא זו הדרך ולא זו העיר, כי מימות רבינא ורב אשי אין קבלה לפסוק כאחד מן הגאונים או מן האחרונים, אלא מי שיוכשרו דבריו להיות מיוסדים במופת חותך על פי התלמוד. (הקדמת י"ם של שלמה' לחולין)

3. המחלוקת בדבר יישום כלל זה בימינו

הסתייגות עקרונית נוספת מהכלל של הרשב"א מעלה המהר"י בן לב (= מהריב"ל). הוא מערער על תוקפו של כלל זה בימינו, ועל כן הוא קובע שיש להגביל אותו לדיני ממונות בלבד, וזה לשונו:

וכתב הרשב"א בתשובת שאלה סימן רנג, שאם יש מנהג בעיר לפסוק על פי הרמב"ם ז"ל, יעשו מנהגם, דנהרא נהרא ופשטיא, והביא ראיה לדבריו... ולכאורה היה נראה מתוך התשובה הזאת שיכולין בני העיר לתקן תקנה והסכמה לפסוק על פי פוסק אחד בין בדיני ממונות בין בדיני האסור והמותר.

ואחר העיון והחקירה השיבותי לקצת אנשים אשר שאלו את פי, **דדוקא בדיני ממונות** יש יכולת בידם לתקן התקנה הזאת. אבל בדיני האיסור והמותר וגיטין וקידושין לאו כל כמינייהו דבני העיר לתקן תקנה בזאת, דבשל תורה הלך אחר המחמיר או בתר רובא לקולא אם הם גדולים בחכמה ובמנין. דדוקא בימיהם שבכל עיר ועיר היה להם רב אחד שהיה מלמדם, כדאמרינן 'בבל וכל פרוואה נהוג כרב, נהרדעא וכל פרוואה נהוג כשמואל' וכל עיר ועיר היו מחוייבים **בכבוד מלמדם**. אבל אנו בזמנים האלו, כל הפוסקים והרבנים אשר מימיהם אנו שותים **הם רבותינו**, ואנו מחוייבים בשל תורה ללכת אחר המחמיר. ויש בידי כמה ראיות על זה.

(שו"ת מהר"י בן לב ח"א, סימן עה)

המהריב"ל טוען שנשתנו הדורות. בימים קדומים, כל מקום וכל קהילה נשמעו רק לרב אחד - המרא דאתרא - ומחוייבים היו בכבודו, ועל כן מחוייבים היו לשמוע לו בכל דבר הלכה. אבל אנחנו סמוכים על שולחנם של רבנים רבים, ואנו מחוייבים לכולם באותה מידה, לכן אין לנו רשות לנהוג על פי פוסק אחד. אם נחלקו הפוסקים בהלכה, חייבים אנו להכריע על פי כללי ספק. רק בענייני ממון רשאים בני המקום להתנות ביניהם לנהוג בכל שאלה על פי פוסק מוסכם, משום שניתן להתנות בענייני ממון.

ה'פרי חדש' (או"ח תצו, אות יא) מעיר שלמרות שדברי המהריב"ל מוסבים על תשובת הרשב"א, הם נוגדים אותה, מפני שבתשובה נתבאר במפורש שהכלל הנ"ל תקף גם בימינו בענייני איסור והיתר, ומשום כך הצדיק הרשב"א את מנהג המקומות לפסוק כרי"ף או כרמב"ם בכל ענין. אולם, ה'פרי חדש' טוען שקיימת תשובה אחרת של הרשב"א אשר ממנה נשמעת הסתייגות מהאפשרות לאמץ רב מוסכם. תשובת הרשב"א עוסקת בהלכות גיטין. נחלקו בגמרא על כשרותו של גט שחתומים עליו הסופר ועד נוסף. ר"י הזקן פסק לחומרא וכן דעת הרשב"א, והרי"ף פסק לקולא. למעשה, טוען הרשב"א, נהגו להחמיר ברוב

הארצות. תשובת הרשב"א מתייחסת לגט שנחתם על ידי סופר ועד במיעוט הארצות שנהגו להקל. וזה לשון הרשב"א:

שאלת, בארצות הללו נהגו להכשיר חתם סופר ועד כדברי הרב אלפסי ז"ל וכבר פשט איסור בכל הארץ. מה יעשה בהן לאותן שנעשו כבר, כי אם נאסור יבוא קלקול גדול בדבר, ואפילו באותן שלא נשאו, משום פרוצות ומשום צנועות. וכיון שיש להם על מי שיסמוכו נכשיר הבאים ממדינה אחרת. **תשובה,** אף על פי שרבינו יצחק הזקן ז"ל אוסר, ואנו כד דעתנו נוטה, מכל מקום כבר נהגו שם על פי הרב אלפסי ז"ל ומקומו של הרב הוא. וכל מי שנהג על פיו שם אפשר כי אפילו בבאים שם היה מותר. וה"נ במקומו של רבי יוסי היו אוכלין בשר עוף בחלב... ולא חשו להם חכמים לפי שנהגו על פי רבם. ומכל מקום טוב הוא להזהירם שלא יהו נוהגים כן מכאן ולהבא. (שו"ת הרשב"א ח"א, סימן אלף קצ)

מוכח מסיום תשובתו שנחה דעתו של הרשב"א על העבר, אבל הוא שולל את ההסתמכות על כלל זה מכאן ולהבא. על כן סיכם שם ה'פרי חדש':

והכי נקטינן, שאינן רשאים לילך אחר **פוסק** אחד להקל. ומכל מקום אם יש להם **רב**, אין להם לזוז מדבריו בין לקולא בין לחומרא, ואף שהוא נגד רוב הפוסקים ז"ל. ואף בזמן הזה איתיה להך דינא **לקצת גדולי הדור**, ותו לא מידי. (או"ח תצו, אות יא)

ה'פרי חדש' מבחין בין פוסק לרב. מהי כוונתו? **פוסק** הוא חכם שהלך לעולמו כדוגמת הרי"ף והרמב"ם או פוסק חשוב שאיננו בן המקום. **רב** הוא מרא דאתרא שמנהיג בפועל את הקהילה וחייבים בכבודו. יוצא מכאן שאף שה'פרי חדש' מסייג את תוקף כללו של הרשב"א, הוא מכיר בסמכותו של המרא דאתרא להורות בכל נושא ועל כן רשאים בני קהילתו לנהוג כמוהו בכל דבר הלכה, גם אם רוב הפוסקים חולקים עליו. אולם, זכות זו שמורה רק "לקצת גדולי הדור"!

ה'חקרי לבי' (או"ח תצו, אות צו) נושא ונותן בדברי ה'פרי חדש', ואף הוא נוטה לומר שהרשב"א לא התיר לאמץ רב ולנהוג על פיו (ובזה הוא מצדיק את פרשנותו של המהריב"ל לדברי הרשב"א): "הרשב"א לא התיר בכך כי אם באתריה או שכבר נהגו מקדם כך דחשיב באתריה, אבל לכתחילה להנהיג כך גם הרשב"א לא התיר".

כלומר, קהילה שנוהגת כפוסק מסויים רשאית להמשיך לנהוג כמוהו (כגון שנהגו כמוהו בחייו והמשיכו לנהוג כמוהו לאחר מותו), אבל אין היתר לקום ביום מן הימים ולהחליט לפסוק בכל הלכה על פי פוסק מסויים.

לדינא, מסיק החקרי לב ש"יש כח ביד רבים לנהוג על פי פוסק אחד, זולת בעניני אישות" (תשובתו השניה של הרשב"א עוסקת בעניני אישות). למעשה כך נוהגים רבים בימינו.

4. הנהגה למעשה

כאמור לעיל, רבים נקטו כרשב"א גם בימינו. בדרך זו, תלמידי הישיבה, בעת שהותם בישיבה וסמוכים על שולחן ראש הישיבה - נוהגים בכל עניניהם על פי הוראת ראש הישיבה, או על פי סמכות הלכתית אחרת מטעם הישיבה.

כל התשובות שהזכרנו התייחסו ל**קהילה או לציבור** שקיבלו על עצמם לנהוג על פי פוסק מפורסם, אך טרם ביררנו האם גם **יחיד** רשאי לאמץ לעצמו רב. כאמור לעיל, יסוד ההיתר לנהוג כפוסק אחד מבוסס על קבלתו כרב. על כן נראה, שכשם שהציבור יכול לקבל על עצמו רב, כך היחיד יכול לעשות לעצמו רב. כל זאת בתנאי שאין במקום מנהג מקובל לפסוק בכל דבר על פי רב מסויים, שאז פשוט שמנהג המקום מחייב, כפי שמבואר במסכת פסחים בפרק "מקום שנהגו".

אולם, יש להסתפק האם **בימינו** עדיין קיים מושג של "מנהג המקום" לפסוק על פי רב מסויים או כמרא דאתרא. אין ספק שבעבר היו קהילות שבהן היתה סמכותו של המרא דאתרא מחייבת בין בדבר גדול בין בדבר קטן. אבל בימינו השתנה המצב מפני שהתערעה הסמכות ההלכתית המרכזית. עקירת הגלויות, קיבוץ לארץ ישראל וערבוב הקהילות שטטשו את מנהגי המקום ומנעו את היווצרותה של סמכות מקומית מחייבת. הצטמצמה סמכותם של הרבנים המקומיים, והיא מתמקדת בענייני ציבור המחייבים מטבעם הוראה אחידה (רב בית הכנסת מכריע בענייני בית הכנסת, ומחייב לנהוג בתוכו בצורה אחידה. פסיקתם של רבני יישובים מחייבת בנוגע לציבור הציבורי של היישוב. כך גם לגבי רבני ערים בתחום השפעתם). אבל בהלכות הנוגעות לרשות היחיד של כל אחד מבני הקהילה, לא קיימת "הסכמה" מלאה של בני הקהילה לציית לכל פסק היוצא מפי הרב המקומי. מרבית בני הקהילה מפנים את שאלותיהם בהלכה אל מספר רבנים, לפי המזדמן. ספק אם דרך זו תקינה, אבל היא מעידה שלא היתה "הסכמה" חד-משמעית לקבל את סמכותו של הרב המקומי.

לאור זה מסתבר שרשאי אדם לאמץ את הפסיקה של רב מסויים שאיננו מבני המקום, ולנהוג על פיה בכל דבר הלכה.

עוד מסתבר, שמותר לאמץ את **ספריו** של פוסק מפורסם ולנהוג על פיהם. רשאי אדם לפסוק על פי האגרות משה או המשנה ברורה, כשם שנהגו קהילות אחדות על פי הלכות הר"ף או פסקי הרמב"ם.

האם רשאי אדם לפסוק כפוסק מסויים בנושאים אחדים, וכפוסק אחר בנושאים אחרים? לפי המבואר לעיל, שיסוד הכלל הזה הוא קבלת הפוסק כרב מובהק, מסתבר שרשאי אדם לקבל על עצמו רב מסויים גם לנושא מוגדר, על פי מה שביאר הש"ך (יו"ד סימן רמב אות יב). בסימן רמב בשולחן ערוך מפורטות ההלכות של איסור הוראה של תלמיד בפני רבו בלא נטילת רשות ממנו. פסק מרן ש"אף על פי שנטל רשות מרב אחד לא סגי עד שיטול רשות **מכל רבותיו המובהקים**". הרמ"א הוכיח מכאן שרבו המובהק הוא לא דוקא מי שלימד אותו את רוב תורתו וחכמתו, "שאם כן אי אפשר להיות לו הרבה רבותיו מובהקים". דחה הש"ך: רבו המובהק הוא דוקא מי שלימד אותו את רוב חכמתו. אבל, קיימת אפשרות שהתלמיד לא למד את כל מקצועות התורה אצל רב אחד, אלא אצל רבנים רבים שהפכו לרבותיו המובהקים כל אחד בתחומו. כגון: "שלמד אצל זה רוב חכמתו במקרא, ואצל זה רוב חכמתו במשנה, ואצל זה רוב חכמתו בש"ס, ואצל זה רוב חכמתו במדרש ואגדות, ואצל זה רוב חכמתו בקבלה וכיוצא".

מכאן שישנה אפשרות שתיווצר מחויבות כלפי מספר רבנים מובהקים. לאור דברינו לעיל, ניתן לומר שכל אחד רשאי לאמץ לעצמו מספר רבנים מובהקים, וינהג על פי ההוראות ההלכתיות של כל אחד מהם בתחום מסויים: 'חושן-משפט', 'אורח-חיים', נידה וכו'.

אולם, יש להעיר שהראיה מדברי הש"ך איננה מלאה.

א. הש"ך מתייחס לרבנים מובהקים במקצועות שונים בתורה, כגון: מקרא, משנה, ש"ס, מדרש וכדומה. תחומים אלו מובחנים היטב אחד מהשני. אין מכאן ראיה שקיימת אפשרות לקבל רב מובהק אחד בתחום הלכתי מסויים, ורב מובהק אחר בתחום הלכתי אחר.

ב. גם בנושאים הלכתיים השונים בתכלית, כגון הלכות שבת והלכות שכנים, מצויים אצל הפוסקים עקרונות פסיקה אחידים הקובעים את ההלכה בדרך מסויימת, כגון: כללי פסיקה, דרכי הוראה, וכו'. לכן, מי שפוסק כרב אחד בהלכות חושן משפט וכרב אחר בהלכות אורח חיים, עלול למצוא את עצמו אוהז בעקרונות פסיקה סותרים! על כן מסקנת הדברים עדיין צריכה עיון.

ו. הלכה על פי הספרים שנתפשטו בישראל

1. מקור הכלל

כל הכללים שמנינו לעיל הוזכרו בתשובת הרשב"א, אבל מקורו של כלל זה ב'יתרומת הדשן', וזה לשונו:

ואשר כתבת אם יש כח ביד הרבנים עכשיו להקל בדבר, מטעמא מה שכתבו עליו החיבורים שהוא אסור - פשיטא שאין להם כח, ואיך יתכן שימלא לאיש לבבו לחלוק על החיבורים שנתפשטו ברוב ישראל, אם לא שהוא מקובל מרבתי הגדולים דלא נהגו הכי, כאשר הוא בידינו במקצת מקומות? אבל מסברת עצמו לא. (חי"ב, סימן רמא)

ובעקבותיו פסק הרמ"א:

מיהו, יש אומרים דאם נראה לדיין ולבני דורו, מכח ראיות מוכרחות, שאין הדין כמו שהוזכר בפוסקים - יכול לחלוק עליו, מאחר שאינו נזכר בגמרא (טור בשם הרא"ש). מכל מקום, אין להקל בדבר שהחמירו בו החיבורים שנתפשטו ברוב ישראל, אם לא שקיבל מרבתי שאין נוהגין כאותה חומרא (פסקי מהרא"י, סימן רמא). (חי"מ כה, א)

2. שורש הכלל

במרבית פרקי המאמר עסקנו בכללי ספיקות - כיצד יכריע מי שאיננו בר-הכי במחלוקת בין הפוסקים. אולם, היה מוסכם שמי שמוגדר כבר-הכי רשאי להכריע כנגד הקדמונים, כפי שפסק הרא"ש, והרמ"א בעקבותיו, מפני שאין לדיין אלא מה שענינו רואות. הכלל הנוכחי מגביל את סמכותם של האחרונים: הם אינם רשאים לחלוק על ספרים שנתפשטו ברוב ישראל. מדוע? נדמה שתוקפם של ספרים שנתפשטו בישראל נובע מקבלתם על ידי עם ישראל. בכך הם הפכו לרבם של ישראל, למרא דכל אתרא, ולמנהגם של כל המקומות, כדוגמת המשנה והגמרא שאין לחלוק עליהם מפני שנתקבלו על כל ישראל (כסף משנה, הלכות ממרים ב, א). אמנם קיים שוני בולט בין ספרים אלו לבין המשנה והגמרא, וכבר עמד עליו הרמב"ם בהקדמתו למשנה תורה: המשנה והגמרא נתפשטו בכל ישראל, אבל לאחר חתימת התלמוד נתפזר עם ישראל פיזור אחר פיזור, ולא נתקבל אף ספר אחר על כל עם ישראל. כל

קהילה וספריה. למעשה, ההתפלגות לעדות איננה מאפשרת את התפשטותו של ספר הלכה אחד בכל ישראל או אפילו ברובו. אם כן, מה פירוש המונח "חיבורים שנתפשטו ברוב ישראל"? וכי קיים ספר שנתפשט בכל עם ישראל? ואולי יש לומר, שמדובר בספר שנתפשט ברובה של עדה בישראל או ברובה של ארץ! או מדובר בהלכה מסויימת שהסכימו עליה כל החיבורים שנתפשטו בישראל. ועדיין צריך עיון.

מכל מקום, חידושו של 'תרומת הדשן' התקבל במשמעותו הרחבה על ידי האחרונים, והם הסיקו שהוראותיו של ספר שנתפשט בציבור מסויים מחייבות את אותו הציבור, למרות שהספר לא נתפשט בכל עם ישראל.

לעתים חיבור מסויים נתפשט בציבור, ועל כן הוראותיו מחייבות, אבל הלכות בודדות ממנו לא נתקבלו. למצב מעין זה מתייחסת סוף תשובת 'תרומת הדשן': "ואיך יתכן שימלא לאיש לבבו לחלוק על החיבורים שנתפשטו ברוב ישראל, אם לא שהוא מקובל מרבנותו הגדולים דלא נהגו הכי, כאשר הוא בידינו במקצת מקומות? אבל מסברת עצמו לא." כלומר, היתה קבלה מסוייגת של הספר, ומשום כך חלק מהוראותיו אינן מחייבות למרות שהחיבור בכללותו נתפשט.

3. יישום הכלל

כלל זה עורר שאלות מרובות, ובראשן: אלו ספרים נתקבלו בישראל? השאלה התעוררה כבר בתקופה קדומה ביחס לספרי הרמב"ם, מאוחר יותר ביחס לשולחן ערוך, ובימינו ביחס למשנה ברורה. האם רשאים אנו לחלוק על הוראותיהם?

מפורסם הדבר שהחזון איש "החזיק" מאוד מהמשנה ברורה, ועם כל זה לא נמנע מלחלוק עליו. יש לשים לב שבימינו מצויים אנו באמצע תהליך "התפשטותו" של המשנה ברורה בקהילות האשכנזיות, ועל כן נערך בדורנו בירור נוקב ביחס להוראות מסויימות שלו שאין הפוסקים סבורים שיש לקבלן. אי לכך, המצב כעת עדיין מעורפל. אבל אין כל ספק, שמבחינה מציאותית (סטטיסטית) זכה המשנה ברורה להתקבל בין יושבי ארץ ישראל יותר משאר ספרי הלכה (כגון, ה'ערוך השולחן').

ושוב קיימת שאלה: כיצד ננהג כאשר קיימת מחלוקת בין שני חיבורים שנתפשטו? בשאלה זו חזרנו לביורורים הקודמים שלנו, שיש להכריע על פי מי שגדול בחכמה ובמנין. כיוון שאיננו מעוניינים להכניס את ראשו בשאלת הגדלות בחכמה, נסתפק במבחן של הגדלות במנין, הוה אומר - נכריע כספר שתפוצתו גדולה יותר (לפי הש"ך, ההלכה כגדול במנין היא דווקא באיסורים דרבנן, כפי שביארנו לעיל).

ז. בשל תורה - הולכים אחר המחמיר, בדרבנן - אחר המיקל

כלל נוסף זה מפורש בגמרא שציטטנו לעיל:

רבי יהושע בן קרחה אומר: בשל תורה, הלך אחר המחמיר. בשל סופרים, הלך אחר המיקל.

כלל זה נפסק ברמב"ם וברמ"א. פרטיו מרובים, אבל מובן מאליו שאין להשתמש בו אלא רק כאשר אין אפשרות להכריע בעזרת הכללים הקודמים שסקרנו. אם יש רוב לטובת אחד

הצדדים - רוב חכמה, או מרא דאתרא, או ספרים שנתפשטו - אין לילך אחר המחמיר או המיקל. כלל זה נאמר, איפוא, דוקא במחלוקת שקולה. ניתן להציע דוגמה: מחלוקת בין שני פוסקים מפורסמים מבני דורנו על נושא חדש שלא נחלקו בו הקדמונים. אין בשאלה זו רוב, כיון שהיא לא נידונה בעבר. על כן, רשאים אנו להקל בה כאשר חומרת האיסור היא רק דרבנן. אבל, המצב ההלכתי עשוי להשתנות: עשויים פוסקים נוספים לצדד באחת הדעות, כך שיווצר רוב לטובתה. לכן, נדרשת "עירנות" מתמדת. זהו אחד ממאפייניה המובהקים של התורה שבעל פה, בה הולכת ההלכה ונבנית במהלך הדורות. כמובן, נדרשת ידיעה מינימלית של ההלכה כדי לוודא שהנושא הוא אמנם "של תורה" או "של דרבנן".

ח. סיכום שימושי

לפני שנשכח את מה שלמדנו, נעיר שהצגנו במאמר תמונה חלקית בלבד. לא התייחסנו למצבים של שעת הדחק ושל הפסד מרובה. במאמר סקרנו את הכללים השימושיים במצב הפשוט והרגיל, היומיומי. כמו-כן, אין כאן פסיקה, אלא הארת כיוונים כדי להסיר טעויות מחד, וכדי לסייע לשואל, למתלבט ולנבוך מאידך. להלן סיכום קצר שנועד לשרטט את מבנה הליך ההכרעה והפסיקה בהלכות מסופקות שנחלקו בהן הפוסקים:

במחלוקת הפוסקים אין כל היתר לבחור באופן שרירותי בדיעה אחת. מספר דרכים פתוחות לפנינו, ונמנה אותן לפי הסדר. נציין שלעיל, במהלך הרצאת כללי הפסיקה השונים, נקבע סדר הצגת הכללים בהתאם לחשיבותם ולמרכזיותם בש"ס או בראשונים. כאן, בסיכום השימושי, מוצגים כללי הפסיקה בהתאם לסדר השימושי המחייב שלהם. פירוש: יש כללים ראשוניים המחייבים בכל מקרה ואין היתר לזוז מהם. לדוגמה: אם הוכרעה ההלכה בספרים אשר נתפשטו בכל ישראל, אין היתר לזוז ממנה. בהעדר פסיקה ברורה אשר נתפשטה בישראל, רשאי "בר-הכ"י להכריע על פי עיונו וראיותיו. אם איננו "בר-הכ"י רשאי הוא לנהוג על פי רב מוסכם.

א. הכרעה על פי ספרים שנתפשטו בישראל - אם אינו נוהג על פי רב מסויים, ומוטלת עליו חובת העיון וההכרעה, יבדוק האם בנושא זה קיימת פסיקה מקובלת על פי ספרים שנתפשטו בישראל. אם לא קיימת הכרעה חד-משמעית ב"ספרים שנתפשטו בישראל", הוא רשאי להכריע מכח ראיות.

ב. הכרעה מכח ראיות - רשאי אדם להכריע במחלוקת הפוסקים על פי עיונו בסוגיה. אולם, הכרעה מסוג זה מסורה רק ל"חכם גדול" היודע להכריע בראיות (לשון הרמ"א). אין להכריע בגלל "נטיית הלב", אלא רק מכח ראיות מפורסמות או "דעת תורה נוטה" (כגון, ממשעות הסוגיה, וכדומה).

אולם, רבים מן האחרונים נמנעו מלהכריע על פי ראיות, אפילו במחלוקת הפוסקים האחרונים. אפילו גדולי ישראל שנטו להכריע על פי ראיות, השתדלו למצוא סעד נוסף להכרעתם על פי כללי הספיקות (כגון, הסתמכות על הרוב).

ג. **הסתמכות על רב מוסכם** - רשאי כל אדם לבחור ברב ולנהוג בכל הלכה כמוהו. כלל זה יפה בין אם הרב מכהן כמרא דאתרא, בין אם הרב הוא פוסק מפורסם שנפטר זה מכבר ופסקיו מופיעים עלי ספר. רשאי אדם לאמץ רבנים שונים לנושאים שונים.

ד. **הכרעה על פי כללי הספיקות** - אם איננו נוהג על פי רב מוסכם, ואין פסיקה מקובלת על פי ספרים שנתפשטו בישראל, ואינו בר-הכי להכריע בדרך העיון והראיות, יכריע על פי כללי הספיקות:

1. **הלכה כרבים** - ההלכה כדעת הרוב (לפי המבואר, רבים מן הראשונים סוברים שרוב כמותי עדיף על רוב איכותי). אולם למעשה, סוברים הפוסקים שאין להסתמך על הרוב בלבד בלא סעד לטובתו. כגון: מנהג או ראייה ברורה, או רוב איכותי. על כן, מי שאינו בר-הכי להביא ראייה ברורה לטובת הרוב, ואין מנהג מפורסם, יכול לסמוך על הרוב רק אם הוא ברור. כגון: רוב הפוסקים המפורסמים נוקטים בדרך אחת, ופוסק יחיד נוקט בדרך אחרת - הלכה כרוב.

2. **רוב חכמה ומנין** - אם המחלוקת שקולה, כלומר, שרבים נוקטים כדיעה אחת ורבים נוקטים כדיעה השנייה, נקבעת ההלכה כדעת הפוסקים שהם מרובים בחכמה או מרובים בתלמידים. למעשה, קשה לדרג את חכמתם של הפוסקים, אך קל לקבוע מי מהם גדולים במנין, כלומר, שרבים נשמעים להוראותיהם.

3. **דין תורה ודין דרבנן** - כאשר לא ניתן להכריע על פי הכללים הקודמים, נכריע לחומרא בדין תורה, ולקולא בדין דרבנן.